

наступності вживаються дієприслівники, які набувають цієї семантики в конкретних (контекстуальних) умовах, не будучи в морфологічному плані закріпленими у мовній структурі сучасної української мови, напр.: *Підіймає заслінку вікна і замикає туди курку, зачинивши знов віконце* (І.Кочерга).

Насамкінець ще раз зазначимо, що найпродуктивнішими формами вторинних темпоральних синтаксем є прийменниково-відмінкові як особливі їхні морфолого-синтаксичні варіанти. Вони мають значне морфолого-синтаксичне й семантичне варіювання, охоплюють усі значеннєві відтінки часу, пор.: *В сю хвилину налітає порив холодного вітру* (Леся Українка); *До самого ранку горів у нас вогонь біля куреня над Десною* (О.Довженко); *Під ранок закуняєш від знемоги і прокидаєшся з головним болем, втомлений і розбитий* (З.Тулуб); *На заході сонця з уст в уста пішла поміж куреннями звістка* (О.Гончар); *Ще з самого ранку Раїса почувала якусь тривогу в тілі* (М.Коцюбинський); *Нібито аж через місяць має вернутись* (А.Головко) та ін.

Н.О. Бондарєва, асп.

ВИСЛОВЛЮВАННЯ - ПОРАДИ У СИСТЕМІ ДИРЕКТИВНИХ МОВЛЕННЄВИХ АКТИВ.

Стаття присвячена дослідженню висловлювань-порад у системі директивних мовленнєвих актів, аналізу семантики цих висловлювань, виявленню рис, характерних лише для таких конструкцій. А також встановленню відмінностей між порадою та іншими прескриптивами, які іноді мають силу поради, але не є такими.

The main idea of this article is to reveal the place of utterances which are used in the point of advice in the system of directive speech acts. The semantic and peculiarity of these utterances are analyzed. Differences between advice and another prescriptions (another utterances which have sometimes force of advice) are also research.

На сучасному етапі розвитку мовознавства помітно зріс інтерес до вивчення комунікативно-прагматичних аспектів мови, які передбачають розгляд її як важливої ланки людської діяльності,

аналіз закономірностей використання одиниць мови у реальних контекстах її функціонування, виявлення особливостей співвіднесеності значення і змісту повідомлення у мовленні тощо.

Опис мовленнєвих утворень у рамках прагматичного підходу прийнято пов'язувати з розробкою теорії мовленнєвих актів, яка склалася як спеціальний підрозділ філософії, логіки і мовознавства у другій половині ХХ сторіччя. В основі цієї теорії лежать ідеї, що були викладені Дж.Остіном у праці “Слово як дія”¹. Згодом його думки були розвинуті у мовознавчих працях Дж. Серля², У. Вундерліха³, Т. А. ван Дейка⁴, Н.Д. Арутюнової⁵, А.Вежбицької⁶, Є.В. Падучевої⁷, Г.Г. Почепцова⁸ та інших лінгвістів.

Відзначаючи активізацію уваги дослідників до спонукальних конструкцій (праці А.В. Бельського⁹, В.С. Храковського, А.П. Володіна¹⁰), можна констатувати, що теорія питання потребує ґрунтовнішого опрацювання. До цього часу немає єдиної і достатньо обґрунтованої типології директивів, не всі характеристики комунікативної ситуації для диференціації директивних мовленнєвих актів проаналізовано детально, і не всі вони досліджені в аспекті визначення їх ролі у оформленні іллокутивного компонента.

В нашому дослідженні ми спробуємо проаналізувати семантику висловлювань-порад, виявити риси, характерні лише для таких конструкцій, а також встановити відмінності між порадою та іншими прескриптивами, які іноді мають силу поради, але не є такими (наприклад, пропозиція).

За всього багатоманіття підходів до вивчення мовленнєвих актів існування спонукальних актів не викликає сумніву у дослідників. Вони виділяються у всіх класифікаціях, хоча і називаються по-різному: манди, імперативи, екзерситиви, директиви. Одностайність дослідників відносно виділення директивного мовленнєвого акту зумовлена значенням спонукальних висловлювань в повсякденному житті: за допомогою їх людина вирішує виробничо-трудові чи пізнавально-інтелектуальні завдання. Їх роль особливо важлива при узгодженні і розподілі функцій між людьми у процесі спільної діяльності.

У загальному вигляді директивні конструкції визначаються як вираження волевиявлення мовця, спрямоване на каузацію діяльності адресата, тобто в логічній структурі директивного мовленнєвого акту існує компонент волі. З точки зору іллокутивної мети директиви являють собою спроби з боку мовця досягти того, щоб адресат дещо

виконав¹¹, вони виражають прагнення створити, викликали до життя нову дійсність, перетворити або видозмінити те, що існує¹². Одним словом, вони спрямовані на зміну навколишнього світу за допомогою мовленнєвих дій.

Розподіл мовленнєвих актів усередині директивного класу ґрунтується на різноманітних чинниках, одним з яких є положення про те, у чий інтерес відбувається дія. За цією ознакою директиви поділяються на три головні групи:

- 1) прохання, наказ, вимога – в інтересах мовця;
- 2) клопотання – в інтересах третьої особи, що не бере участі у мовленнєвому акті;
- 3) порада, застереження, пропозиція – в інтересах адресата¹³.

У середині кожної з наведених груп існують свої специфічні відношення. Оскільки об'єктом нашого дослідження виступають конструкції зі значенням поради, то нас цікавить передусім третя група. Як зазначає Л. Фоміна¹⁴, класифікація директивів, у яких дія відповідає інтересам адресата, викликає найбільші труднощі; тут розходження ґрунтується на найрізноманітніших, часто дуже тонких пресуппозиціях. Так, якщо розглядати застереження і пораду, то мовленнєвий акт застереження має пресуппозицію, відсутню у мовленнєвому акті поради: мовець повідомляє адресата про деяку нову для нього інформацію про можливий несприятливий стан справ. Мовленнєвий акт пропозиції завжди пов'язаний з тим, що адресату дається повне право вибирати, чи погодитися йому з цією пропозицією і прийняти її, чи відмовитися. На відміну від поради, мовець, пропонуючи, ніколи не переконує адресата, він лише намагається вказати на один із можливих варіантів поведінки. При мовленнєвому акті поради адресату повідомляється інформація, яка не обов'язково нова для нього. Радячи, мовець вважає, що адресат послухає його поради, хоча й не стверджує, що він цього хоче.

Отже, порада являє собою своєрідний мовленнєвий акт, засвідчений відповідною конструкцією. З одного боку, вона не є наполегливою спробою спонукати адресата виконувати якусь дію, як це буває у мовленнєвих актах наказу або вимоги; у пораді лише повідомляється про те, що буде добрим або корисним для адресата. З іншого боку, синтаксис порад (уживання імперативних конструкцій), їхній пропозиційний зміст, змушують бачити в порадах спробу мовця вплинути на майбутні дії адресата, схилити його до певної лінії поведінки. В цьому полягає парадоксальність поради: хоч радячи

комусь щось, ми не кажемо йому, що ми хочемо, щоб він зробив, проте ми вживаємо (або можемо вжити) форму імперативу. А.Вежбицька¹⁵ пояснює це тим, що коли ми даємо пораду, ми уявляємо себе на місці іншої особи (тої, кому даємо пораду), і, таким чином, розуміємо нашу пораду як уявне рішення чи наказ, який ми віддаємо самі собі.

Як вже зазначалось, порада належить до директивних мовленнєвих актів (певно не в останню чергу тому, що має імперативну синтаксичну форму). Дія, виголошена у пораді, розглядається як така, що відповідає інтересам адресата. Хоча, якщо прийняти до уваги твердження, що мовець, радячи, ставить себе на місце адресата, а також умову “адресату слід зробити X”, то певний ступінь зацікавленості у виконанні дії теж присутній. Іншими словами, радячи, мовець вважає, що адресат послухається його поради, хоча й не стверджує, що він цього хоче. Можливо тому, мовець, реалізуючи свій намір, “розбиває” висловлювання на дві частини: головну і допоміжну (за термінологією Л.Фоміної¹⁶ – домінуючий і допоміжний директив). Таким чином, якщо розглядати пораду як складний мовленнєвий акт, то у головному мовленнєвому акті мовець подає інформацію про бажаний стан справ, про бажану дію, а у допоміжному мовленнєвому акті говориться не про бажання мовця, щоб адресат виконав певні дії, а про те чому адресату слід виконати ці дії, наводить низку аргументів.

Далі спробуємо проаналізувати висловлювання поради з точки зору двох її структурних компонентів: домінуючого та допоміжного мовленнєвого акту, і визначити їхні функції.

Мовленнєвий акт, який виражений спонукальним простим реченням, являє собою директив, у якому закладена вся іллокутивна сила висловлювання, оскільки комунікативна структура спонукального простого речення складається з іллокутивної сили даного висловлювання¹⁷. При чому в цьому випадку порада являє собою простий мовленнєвий акт, іллокутивна сила якого не містить великої кількості початкових припущень і пресуппозицій. Проте одна з умов правильного вживання поради полягає в тому, що адресант повинен бути інформований (обізнаний) про наявність у адресата підстави для поради або потреби в ній. Оскільки спонукальне просте речення ми розглядаємо, як доведення до відома адресата (Y), що дія (Z) відповідає його інтересам то, формулюючи умови щирості і попередні умови для поради, ми можемо взяти такі вирази “бути (не

бути) в інтересах Y” або/і “бути корисним для Y”. Так, виголошуючи висловлювання *Випий анальгін*, мовець має підставу для поради: він інформований про стан справ (у співрозмовника болить голова), він припускає, що адресат хоче змінити його, тому мовець пропонує (радить) адресату виконати певні дії.

Світ виголошення поради може бути заданий широким контекстом, мовленнєвою і позамовленнєвою ситуацією, і в цьому випадку можуть задаватись всі або більшість умов його виконання. У спонукальному складному реченні допоміжний мовленнєвий акт може експлікувати одну з умов успішності поради, задаючи тим самим певні характеристики світу його виголошення. Найчастіше допоміжний мовленнєвий акт пов’язаний з умовою щирості поради (“тобі слід зробити X”). Дія, про яку говорить мовець відповідає інтересам адресата, а статус мовця не дозволяє йому розраховувати на безумовне виконання поради (на відміну, наприклад, від наказу). Тому мовцю не залишається нічого кращого, як дати зрозуміти адресату, що йому слід зробити, і пояснити, чому це потрібно. Умова щирості мовленнєвого акту поради завжди пов’язана з оцінкою існуючого стану справ, при цьому під оцінку потрапляє і сам адресат¹⁸. Якщо оцінка певного стану справ є позитивною, то, радячи, мовець спонукає не змінювати нічого. Якщо оцінка негативна, то мовець рекомендує адресату такі дії, які усунуть або послаблять негативний ефект.

Допоміжний мовленнєвий акт, який містить повідомлення про стан справ, що існує навколо адресата в момент виголошення висловлювання, найчастіше містить негативну оцінку стану справ. У такому випадку взаємовідношення між мовленнєвими актами зводяться до спонукання адресата змінити існуючий стан справ або змінити своє перебування в даному (несприятливому) для адресата становищі: *Не тишть про політику. То не ваше (П. Щегальський). Скинь плаття, хай просохне, бо замерзнеш (О. Коломісць).*

Негативна оцінка яка міститься у допоміжному мовленнєвому акті, вносить у конструкцію додатковий відтінок спонукання. У подібних випадках важливим є те, що мовець не стільки повідомляє адресата про його стан (адресат і сам повинен це знати, тому що це його стан), скільки встановлює взаємозв’язок між цим станом і тими діями, які, на його думку, адресату слід виконати, тим самим пред’являючи адресату підстави поради і підвищуючи її шанси на успіх.

У багатьох випадках мовець радить адресату не розпочинати якихось дій просто тому, що ці дії не принесуть користі. У таких випадках мовець імплікує позитивну оцінку існуючого в даний момент навколо адресата стану справ і радить адресату не змінювати існуючу позицію (у таких висловлюваннях порада має форму “не роби, бо буде погано”): *Але по-дружньому я б не радив вам цього робити. Уже завтра вранці тут буде спецназ (В. Шкляр).*

Вживаючи такого роду висловлювання мовець припускає, що адресат може не прислухатись до поради, оскільки він вже обрав певну лінію своєї поведінки. Допоміжний мовленнєвий акт, який містить повідомлення про негативні наслідки в разі не виконання поради, тут служить засобом впливу на адресата, непрямого спонукання його до реалізації пропонованих дії (*Уже завтра вранці тут буде спецназ*).

Серед порад, які визначаються великою частотністю вживання, є висловлювання, у яких допоміжний мовленнєвий акт містить повідомлення про результати тих дій, які мовець рекомендує виконати адресату. Повідомлення про сприятливі результати рекомендованих дій має на меті переконати адресата, послужити поштовхом до реалізації цих дій. Таке повідомлення відіграє роль непрямого спонукання прислухатися до поради: *А ти по діагоналі читай, то більше встигнеш (П. Щегальський).*

Різновидом складних порад, у яких допоміжний мовленнєвий акт містить повідомлення про результати дій адресата, є висловлювання зі значенневими відношеннями альтернативної мотивації між частинами. Такого типу поради можна записати формою “роби – буде добре, якщо не зробиш – буде погано”. Допоміжний мовленнєвий акт повідомляє (застерігає) про те, що трапиться, якщо адресат не виконає тих дій, які йому рекомендуються. Тобто в цьому випадку набуває негативної оцінки бездіяльність адресата: *А ти їх не здоганяй! Живи! Живи як можеш і як мушиш. Щоб не розчавив тебе цей дім, коли зруйнується остаточно (В.Шевчук).*

Допоміжний мовленнєвий акт, в якому міститься оцінка про несприятливий стан справ, існуючий в момент висловлювання, може містити додаткові іллокутивні компоненти, характерні для мовленнєвого акту докору-осудження. У таких випадках мовець не лише показує негативну оцінку стану справ, а й водночас покладає відповідальність за це на адресата. Цей мовленнєвий акт не є

докором-доганою, який вживається у складному мовленнєвому акті вимоги. Оскільки стосунки між співрозмовниками не ієрархічні, а дружні, сімейні, то і мовленнєвий акт має більш “м’який” характер, приятельський. У подібних випадках, радячи, мовець не змушує адресата почуватися винним у великій мірі, бо емоційно ототожнює себе з адресатом, ставить себе на його місце: *Ти як ідеши кудись, то хоч черговій на прохідній кажи, чи секретарці (П.Щегальський).*

В інших випадках допоміжний мовленнєвий акт, що повідомляє про деякий несприятливий стан справ, може містити додаткові іллокутивні компоненти, характерні для мовленнєвого акту застереження. У подібних висловлюваннях мовець не просто імплікує негативну оцінку стану справ, а й припускає, що адресат не знає про можливість подій, які не є в його інтересах. Саме через це незнання, на думку мовця, можливе прагнення адресата реалізувати свої наміри. Тому, радячи, мовець говорить адресатові про можливі несприятливі результати дій. В таких висловлюваннях допоміжний мовленнєвий акт побічно спонукає адресата виконати запропоновані дії в домінуючому мовленнєвому акті: *Ти з ним довго не сиди. Покрутись для годиться – і ходу, бо добром це не закінчиться (П.Щегальський).*

Існують випадки, коли інші директивні мовленнєві акти трансформуються у пораду, зокрема це стосується такого мовленнєвого акту як пропозиція. Пропонуючи, мовець ніколи не переконує адресата, а лише намагається вказати адресату на одну із можливих ліній поведінки. При цьому надається повне право вибору виконання/невиконання пропонованих дій адресатові. Іншими словами, у пропозиції фактично відсутня іллокутивна функція спонукання, тоді як у мовленнєвому акті поради вона відіграє домінуючу роль. Так у висловлюваннях поради, у допоміжному мовленнєвому акті імплікується позитивна/негативна оцінка існуючого стану справ, наводяться аргументи, які, можливо, переконують адресата, схилять його до певної лінії поведінки, і лише потім подається пропозиція, яка за своїми якостями трансформується у пораду:

Далеко. Та й проти ночі. Залишайся, переночуєте... Місяця вистачить (О.Коломіць).

або: Коли тобі вже так все подобається – то в нас би й відпочила, а не їхала на курорт (О.Коломіць).

Якщо директив *Залишайтеся, переночуйте...* взяти ізольовано від контексту він виступає пропозицією, яка ніяк не мотивується мовцем. Однак у мовленнєвій ситуації (у контексті) мовець намагається переконати (за допомогою допоміжного мовленнєвого акту) адресата, що стан справ, який існує навколо нього в даний момент, є непоганим (1-е висловлювання) або добрим (2-е висловлювання), і тим самим побічно спонукає до виконання пропонуванних дій. Тому в подібних випадках ми маємо справу з трансформуванням пропозиції у пораду.

Таким чином, висловлювання-поради в системі директивних мовленнєвих актів характеризуються наявністю певного комплексу семантичних і структурних характеристик, що дозволяє виокремити їх як окремий тип висловлювань. Із семантичного погляду порада – це мовленнєвий акт, який несе повідомлення про те, що є, на думку мовця, найкращим для адресата у даній ситуації, за необхідної умови, що пропонувана дія не є сама собою зрозумілою в цій ситуації. Це може бути або ж зовсім невідома інформація, або ж адресат здогадується але вагається з приводу реалізації певної дії, хоч в обох випадках ідея зміни є маркованою для семантики поради. З точки зору структури порада складається з домінуючого і допоміжного мовленнєвого акту, які, взаємодіючи, допомагають чіткості визначення семантики конкретного висловлювання.

¹Austin J. L. How to Do Things with Words. - Cambridge, Mass, 1962; ²Searle J. R.A Taxonomy of Illocutionary Acts. – In: Expression and Meaning. -Cambridge, 1979; ³Wunderlich D. Studien zur Sprechakttheorie. – Frankfurt, 1976; ⁴Дейк Т. А. ван Вопросы прагматики текста // Новое в зарубежной лингвистике. - М., 1978. - Вып. 8. - С. 259-336; ⁵Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы. – М., 1976; ⁶Вежбицка А. Речевые акты // Новое в зарубежной лингвистике. - М., 1985. - Вып. 16. - С. 251-275; ⁷Падучева Е. В. Высказывание и его соотносительность с действительностью. – М., 1985; ⁸Почепцов Г. Г. Коммуникативные аспекты семантики. – К., 1987; ⁹Бельский А.В. Побудительная речь // Уч. зап. ІМГПІІЯ. – М., 1953. – Т 6.- С.82-147; ¹⁰Храковский В. С., Володин А. П. Семантика и теология императива. Русский императив. – Л., 1986; ¹¹Серль Дж.Р. Классификация иллокутивных актов // Новое в зарубежной лингвистике. – М.,1986. – Вып.17. – С.176; ¹²Вежбицка А. Знач. праця - С.253; ¹³Фоміна Л. В. Комунікативна організація безсполучникового складного речення спонукального типу: Автореф. дис... канд. філол. наук. – Харків, 2000; ¹⁴Фоміна Л. В. Знач. праця - С.4; ¹⁵Вежбицка А. Знач. праця - С.268; ¹⁶Фоміна Л. В. Знач. праця - С.5; ¹⁷Там само. - С.4; ¹⁸Там само. - С.10.